FELSEFE DÜNYASI

2020/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 72

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoğlu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBIM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hn. Mah. İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070 - İskitler / ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71-72

Basım Tarihi : Aralık 2020, 400 Adet

KANT'IN TEORİK AKIL VE PRATİK AKIL AYRIMINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 72, Kış 2020, ss. 124-142.

Geliş Tarihi: 31.10.2020 | Kabul Tarihi: 30.11.2020

Aliye KARABÜK KOVANLIKAYA*

Giriş

Kant'ın hem kendi düşünce sisteminin çerçevesini çizen hem de sonrasında, Alman idealizmi ve pozitivizm gibi, analitik felsefe ve kıta felsefesi gibi içerik veya yöntem açısından birbirinin zıttı (en azından) görünen çeşitli felsefi geleneklerin hepsine kaynaklık eden *Saf Aklın Eleştirisi*[1] kitabının iki ana bölümünden ikincisi olan 'Transandantal Yöntem Öğretisi' bölümü şöyle başlar:

> Saf ve spekülatif aklın tüm bilgisinin tamamına en azından ideasını kendimizde haiz olduğumuz bir yapı gibi bakarsak, Transandantal Unsur Öğretisinde yapı malzemesini değerlendirdiğimizi, hangi tür, hangi yükseklikte ve sağlamlıkta bir yapıya yeteceğini belirlediğimizi söyleyebilirim. Elbette göklere ulaşacak bir kule düşünürken, elimizdeki malzeme stokunun ancak tecrübe düzlemindeki işlerimizi görecek [büyüklükte] ve onu üstten gözetmeye (übersehen) izin verecek yükseklikte bir ikametgaha yeteceği ortaya çıktı. Çalışanları plan hakkında ayrılığa düşüren, dünyanın farklı yerlerine dağıtan, böylece her birini [kendi evini] kendi tasarısına göre inşa etmeye zorlayan dil karışıklığı bir yana, cüretkâr girişim malzeme eksikliğinden başarısız olmak zorunda kaldı.[2]

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, akovanlikaya@gsu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4149-078

1 Esere atıflarda *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant Critique of Pure Reason* (P. Guyer ve A. W. Wood, Çev. ve Ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1998) baskısını dikkate alacağız. Türkçeye çeviriyi, *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990 baskısını, adını verdiğimiz baskıdaki İngilizce çeviriyle ve Kaynakça'da yer alan diğer İngilizce ve Fransızca çevirilerle karşılaştırarak yapacağız. Esere atıflarda, geleneğe uyarak birinci baskı için A, ikinci baskı için B harfini takiben eserin orijinal baskılarındaki sayfa numarasını vereceğiz ve eser için SAE kısaltmasını kullanacağız.

2 SAE, A707/B735

Transandantal Unsur Öğretisi eserin ilk ve hacimce büyük bölümüdür. Bu bölümde Kant, insan bilgisinin zemini ile ufkunu araştırır ve belirler. Aklın bilmeye nasıl müdahil olduğunu göstermek ile bilmenin nasıl mümkün olduğunu göstermek Kant'ın projesinde örtüşür ve genel olarak saf aklın eleştirisi adını alır. Bilgiyi tesis etmek, neyi bilebileceğimizden başka, bilebileceğimizi zannettiğimiz halde bilemeyeceklerimizi, böyle zannetmemizin nedenlerini de belirlemeyi gerektirir. Kant bunların hepsini, bilebileceklerimizden başkasını düşünmenin, (dolayısıyla umabilmenin) bir çelişki içermeyeceği şekilde, hatta çelişki içermemesini gözeterek 'inşa' eder. Yukarıda yer verdiğimiz alıntıdaki gibi, elimizdekiler sadece güvenli bir sığınağa yeter; fakat küçük ve sağlam ikametgahımızın 'manzaralı' ve geniş ufuklu bir konumu haiz olması şartıyla. Buradaki yuvamız sağlamlığını akıl tarafından *a priori* bilgilerle atılmış temellerinden alır. Aynı akıl evimizi, manzara teşkil eden araziye zeminden bağlar. Dolayısıyla binamızı hangi büyüklükte ve sağlamlıkta yapacağımızı belirleyen tek şey malzeme değildir. Bilgi evinin başka bir yere inşası mümkün olmadığından, evin temelini atabileceğimiz tek yer olan arsanın imkanları da eşit ölçüde belirleyicidir. Elimizdeki malzemeyle, malzemeyi nakledebildiğimiz tek arazi parçasına ev kurmak, yapının kaç katlı olacağını da belirler; farklı katlar farklı bilgi seviyelerine denk düşecek şekilde. Buradaki en sınırlayıcı ve dolayısıyla şekillendirici husus, malzemenin evin yapılacağı araziden sağlanamaması, tamamen başka yerden tedarik edilmesi zorunluluğudur. Çünkü o arazi insan bilgisine malzeme sağlaması bakımından çoraktır, insanın sahip olduğu aletler araziyi işleyip bilgisine malzeme yapmaya uygun değildir; arazi zemin olmak bakımından ne kadar sağlam olsa da. Belki de işlemeye gücü yeten için en sağlam malzemeden oluşmuştur, hatta bizim açımızdan 'arazi' olan, başka bir gücün en sağlam malzemeden ürettiği bir eser olabilir. Fakat insan gözetildiğinde arazinin işlevi, bilgisi için sağlam zemin teşkil etmesinden başka, parçalarının eş türlü ve denk sağlamlıkta olması sayesinde, insanın fethedemediği, ev kuramadığı toprak parçalarının olduğunun, dolayısıyla tek işlevinin üzerine 'inşaat' yapma olmadığının bilincine varmasını sağlamaktır.

Burada, Kant'ın kurduğu analojiyi sürdürerek işaret etmeye çalıştığımız akli faaliyetlerin farklı olmasının temelinde -ister *a priori* ister *a posteriori* olsun- bilginin malzemesini sağlayan yeti olarak hissetme ile hissî malzemenin işlenerek bilincine varılmasının şartlarını üreten yeti olarak düşünme arasındaki fark vardır. Kant okurlarının yakından tanıdıkları ve düşüncesinin tümüne dağılmış iç his-dış his, parıltı/kamaşma (*Schein*)-tezahür (*Erscheinung*), tezahür-fenomen, tezahür-kendinde şey, fenomen-numen, görü-kavram, kavram-idea, idrak etme-akıl yürütme, vs.'nin yanı sıra teo-

rik akıl-pratik akıl ayrımı da hissetme ile düşünme arasındaki ayrıma geri götürülebilir. Benzer şekilde eserin bilginin unsurlarının incelenmesine ve bilgi olmadıkları halde bilgi zannedilenlerin *elenmesine,* dolayısıyla insan bilgisinin *eleştirilmesine* ayrılan ilk bölümünün önce Transandantal Estetik ve Transandantal Mantık diye, sonra ikincisinin Transandantal Analitik ve Transandantal Diyalektik diye ayrılmasının nedeni de Kant'ın hissetme ile düşünme arasında gözettiği kategorik ayrımdır.

Bu makalede sadece teorik akıl ve pratik akıl ayrımının hissetme-düşünme ayrımına bağlı olduğunu, ilkinin ikincisinden bağımsız olarak hiçbir şekilde temellendiremeyeceğini, oysaki ilk ayrımın Kant'ın transandantal felsefesinde güvenilir bir temelinin olmadığını, teorik akıl-pratik akıl ayrımının bir hipotez olarak hissetme-düşünme ayrımından hareketle de temellendirilemeyeceğini, bu durumun ise hipotezin sorgulanmasına yol açacağını öne süreceğiz. İddiamızı mümkün olduğunca açık ifade edebilmek amacıyla Kant'ın konuyla ilgili bazı temel terimlere atfettiği anlamları açıklayıp, aklın teorik ve pratik faaliyetlerini temellendirme girişimini kısaca inceleyeceğiz.

Hissetme ve Düşünme Ayrımı

Kant'ın transandantal felsefesinin hareket noktası tecrübedir. Tecrübeden hareketle geri giderek belirlenen zorunlu ilkelerden ilk beklentimiz, tecrübenin olduğu haliyle kendilerinden hareketle tesis edilmesi için yeterli olmalarıdır. Fakat ilk beklenti tek beklenti değildir; aynı ilkelerle insanın tecrübeyi aşmaya yönelik çabasını, bilmediğimiz halde düşünebildiklerimizi, yanılgılarımızı, umutlarımızı, beğenilerimizi de açıklayabilmemiz gerekir. Dolayısıyla tecrübeden geri giderek belirlenen ilkelerden hareketle sadece tecrübe imkanıyla sınırlanan zihinsel faaliyet olarak bilmeyi değil, aynı zamanda tecrübe ötesi zihinsel faaliyeti de açıklayabilmek, saf aklın eleştirisi projesinin ayrılmaz parçasıdır. Bu tür ilkelerin, başta ilgisi olmak üzere insanın tecrübe ötesine yönelik faaliyetini de tutarlı bir şekilde açıklaması, tecrübe bakımından güvenilirliklerinin teyit edilmesi anlamına gelir. Aksi durum ise, saf akıl sisteminin tam bir birlik olması gerektiğinden, saf aklın eleştirisinin sadece tecrübe ötesine yönelik kısmının değil projenin bütününün başarısını gölgeleyecektir. Görünen odur ki, Kant, Leibniz'in insan zihniyle ilgili tespitini, kısaca aktarırsak, insan zihninin kaybolduğu iki labirent olduğunu, bunlardan birinin *continuum*'un kompozisyonu, diğerinin özgürlüğün doğası olduğunu, ikisinin kaynağının da sonsuzluk düşüncesi olduğunu kabul etmiş[3], ikisini de

3 Leibniz, G.W., "Sur la liberté", *Recherches générales sur l'analyse des notions et des vérités*, (J. P. Rauzy, Ed.), Presses Universitaires de France, Paris, 1998, s.331 ve Leibniz, G.W., "On Freedom", *Philosophical Essays*, (R. Ariew ve D. Garber, Ed. ve Çev.), Hacked Publishing Company, Indianapolis&-Cambridge, 1989, s.95.

kaynağında, yani akılda ve aynı şekilde çözmeyi hedeflemiştir.

Hissetme ile düşünme arasındaki ayrım *Saf Aklın Eleştirisi*'nde karşımıza herhangi bir şekilde temellendirilerek değil bir tespit olarak çıkar. Kant 'Giriş' bölümünün en sonunda, yalnızca transandantal unsur öğretisinin iki bölüme ayrılmasının ve estetiğinin mantıktan önce gelmesinin gerekçesini vermek üzere şu tespiti yapar:

> İnsan bilgisinin iki kökeni vardır; müdrike (*Verstand*) ve hissetme (*Sinnlichkeit*) diye. Bunlar, belki bizce bilinmeyen ortak bir kökten doğmuş olabilirler; ilkiyle mütekabiller (*Gegenstände*[4]) bize verilir, ikincisiyle ise düşünülürler.[5]

Kant aynı düşünceyi kitabın sondan bir önceki, 'Saf Aklın Arkitektoniği' bölümünde biraz farkla tekrar dile getirir:

> ... bilme gücümüzün genel kökünün ayrıldığı (*teilen*) ve biri akıl (*Vernunft*) olan iki kökene çatallandığı noktadan başlıyoruz.[6]

İlk alıntıda hissetmenin idrak etme ile, ikincisinde ise akıl ile karşılaştırılması nedeniyle, bunlardan hissetme-düşünme ayrımı diye bahsetmeye hakkımız olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Kant'a göre müdrike ile aklın faaliyetinin düşünmekten ibaret olduğunu dikkate aldığımızda bu konuda herhangi bir şüpheye yer kalmaz. Hissetme-düşünme ayrımına tahvil edilebilecek ifadeler eserin başka birçok yerinde de vardır. Konu ile ilgili en açıklayıcı paragraf, Transandantal Mantık bölümünün hemen başında yer alır:

> Zihnimizin (*Gemüt*) kabul ediciliğine (*Rezeptivität*), yani, şu veya bu yolla etkilendiğinde temsil kabul etmesine (*empfangen*) hissetme adı verilecekse, zihnin kendinden temsiller üretme kuvveti, yani, bilgi kendiliğindenliği de (*Spontaneität*) müdrikedir. Doğamız öyledir ki, görü için hissî olmaktan başka bir yol asla yoktur; yani, görümüz sadece mütekabillerden etkilenme tarzını ihtiva eder. Hissî görüdeki mütekabili düşünme yetisi ise müdrikedir. Bu iki kuvvetten biri diğerine tercih edilemez. Hissetme olmasaydı bize hiçbir mütekabil verilemezdi; müdrike olmasaydı, hiçbiri düşünülemezdi. İçeriksiz düşünceler boş, kavramsız görüler kördür.[7]

4 Kant'ın metinlerinde yer alan fakat çevirilerde genellikle ikisi de 'nesne' diye karşılanan ayrımı en azından kelime düzeyinde muhafaza etmek için *Gegenstand* için tekabül eden anlamında 'mütekabil' kelimesini kullanacağız; 'nesne'yi ise yalnızca *Objekt*'in yerini tutmak üzere.

5 SAE, A15/B29

6 SAE, A835/B863

7 SAE, A51/B75

Burada hissetme-düşünme ayrımına temel teşkil ettiği düşünülebilecek tek şey hissetmenin temsil almakla, müdrikenin temsil üretmekle ve alınan temsilleri işlemekle damgalanmış olmasıdır. Fakat temsili alanın işleyemeyeceği, kendinden temsil üretenin ve diğer yeti tarafından alınmış temsilleri bu sayede işleyebilenin ise hiçbir suretle temsil alamayacağı, kısacası alan ile üreten ve işleyenin aynı ruh gücü olamayacağı baştan varsayılmıştır. Bunu şekillendiren ise Kant'ın insan görüsüne atfettiği daima hissî olma zorunluluğudur. İnsan bilebileceklerinin malzemesini sadece hissederek alabileceği için, görüsü hissî olmalıdır.[8] Kant'ın düşünce sisteminin bütününü belirleyen de bu ön kabuldür: Bilebilecekleri insana aklen değil hissen verili olduğundan insan görüsü aklî değil hissîdir.

Elbette Kant'ın hissetme ile düşünmeyi bu şekilde ayırmasının, dolaysız bilme olarak görüyü his ile kısıtlamasının tarihsel nedenleri de vardır. Düşünmeyi hissetmeye indirgeyen ampirist gelenek ile hissetmeyi düşünmeye indirgeyen rasyonalist gelenek, metafiziği savaş alanına çevirmişlerdir. Savaş ise anarşiyi doğurur; şüpheciler her yeri istila eder. En son geriye kalan ise –bezginliğin ifadesi olsa gerek- kayıtsızlıktır.[9] Bunlardan hareketle Kant'ın görüş açısından söz konusu ayrımı desteklemek amacıyla şu öne sürülebilir: Anarşinin ve kayıtsızlığın üstesinden gelmek için denenmemiş tek yolu tutup, his ile düşüncenin ortak kökleri varsa bile bunu bizim bilemeyeceğimizi, bilme bakımından ikisinin birbirine indirgenemeyeceğini en baştan kabul etmeliyiz. Bu durumda, söz konusu ayrımın hipotetik doğası tamamen açığa çıkmış demektir. Konuyla ilgili diğer hipotezlerin, yani ampirist ve rasyonalist görüş açılarının doğrulanmaktan uzak kalmaları, Kant'ın hipotezi için dolaysız bir zemin teşkil edemez. Oysaki saf aklın eleştirisi projesinin bütünü buna dayanır. Transandantal Estetik'in hemen başında yer alan ve bilgi mütekabilini soyarak uzay ile zamanın mütekabil bakımından iptal edilemezliğini ortaya çıkaran 'düşünce deneyi' tamamen iki bilme yetisi ön kabulünden hareketle kurulmuştur.[10] Bu deneyde, bir ampirik görü olarak cisim temsilinden önce idrak bakımından düşünülenler, sonra hisse (*Empfindung*) bağlı her şey çıkarılarak, geriye 'formun' kaldığı öne sürülür. Oysaki bu aşamada ne temsil edenin belirlemek suretiyle temsile bişey[11] kattığı ne de bilenin bilinene katkısının iki bilme yetisine tekabül edecek şekilde iki katmanlı olduğu kesindir; fakat Kant Giriş bölü-

8 SAE, A19/B33

9 SAE, Avii/Ax

10 SAE, A21/B35

11 Belirli, birliği haiz bir şeyi değil de tamamen belirsiz kalanı işaret ettiği için 'bir' şey yerine, konuşma dilinde yaygın olarak kullanıldığı gibi 'bişey' demeyi tercih ettik.

münün sonunda yaptığı ve yukarıda yer verdiğimiz tespite güvenerek böyle bir deneyi kurgulayabilmiştir.

Hareket noktası olan tecrübe bakımından bize hissetmeden düşündüğümüz, düşünmeden hissettiğimiz şeyler varmış gibi gelebilir. Fakat felsefeden, özellikle de transandantal felsefeden beklentimiz bize 'gibi gelenlerin' öyle olup olmadıklarını ve bize niçin 'öyle gibi geldiğini' açıklamasıdır. Bu nedenle bilinç mütekabilleri olarak his ile düşünce arasındaki farklar, hissetme-düşünme ayrımının dayanağını teşkil etmek bir yana ancak onunla temellendirilebilecek, sadece 'gibi gelmenin' ötesine geçebilecek bir *kanaattir*.

Bu açıklamaları dikkate aldığımızda Kant'ın hissetme ile düşünme arasında yaptığı ayrımın, düşünce sisteminin bütününün ağırlığını taşıyabilecek kadar 'temelli' olmaktan uzak olduğu açıktır. Sistem bakımından işlevi bir hipotez olmaktan öteye geçemez. Sistemin geri kalanı bu hipotezden döngüselliğe düşmeden tutarlı bir şekilde türetilebilirse, hipotezin meşruiyeti teslim edilebilir ve hipoteze dayalı başka 'kuramlar' arasında yerini alabilir. Şüphesiz bu bile *doğrulanması* değil *yanlışlanmaması* anlamına gelecektir sadece. Dolayısıyla Kant'ın bu ayrımının bir hipotez olarak dahi meşru olabilmesi için insanın tüm faaliyetlerinin tutarlı, uyumlu ve döngüsellikten uzak bir şekilde kuşatılması gereklidir. Şimdi Kant'ın aklın teorik ve pratik faaliyetleri arasında yaptığı ayrım ile hissetme-düşünme ayrımı arasındaki bağı göz önüne sermeye ve değerlendirmeye çalışalım. Bunun için önce bazı kavramların Kant'ın kullanımındaki anlamlarını belirgin hale getirmeyi deneyeceğiz.

Pratik, Spekülatif ve Teorik

Şüphesiz aklın sadece bilmek için değil eylemek için de kullanıldığını öne süren tek düşünür Kant değildir. Hatta bunun özel olarak öne sürülmesi bile gerekmez. Felsefi açıdan ilginç olan nokta aklın düşünme fiilinin bir eylem için nasıl belirleyici olabildiğidir. Kant diğer temel felsefe konuları gibi aklın teorik ve pratik faaliyetleri tartışmasını da hazır bulmuştur; fakat saf aklın eleştirisi projesiyle, özellikle teorik faaliyetin tesis edilme şekliyle tartışmayı bambaşka bir seviyeye taşımıştır. Aklı tek belirleyici kılmak, pratiği diğer aklî faaliyetlere üstün tutmak ve bunu düşünce sisteminin en önemli vasfı hale getirmek Kant'a özgüdür. Bunu nasıl yaptığını konumuz bakımından gerekli olduğu kadarıyla ana hatlarıyla incelemeden önce Kant'ın pratikten ne anladığını, akla atfettiği diğer genel kullanımlarla karşılaştırarak kısaca açıklamanın yerinde olduğunu düşünüyoruz.

Kant'ın aklın pratik faaliyeti ile ne kastettiğini anlamaya çalışırken en çok faydalanacağımız eseri uzun süre verdiği mantık dersleri notlarından derlenen metinlerdir. Aklın faaliyeti düşünme, düşünmenin bilimi mantık olduğuna göre, aklın pratik faaliyetinin mantığın konusu olması doğaldır. Kant mantık derslerinde, o zaman mantık dersi veren birçok kişi gibi, Meier'in 1752'de yayımlanmış *Akıl Öğretisinin Hülasası*[12] başlıklı kitabını takip eder. Meier'in pratiği ele alış biçimi Kant'ınki için de açıklayıcı olabilir. Meier'e göre pratik bilgi, öncelikle spekülatif bilginin zıttıdır:

> Bir bilgi, bizi bir fiili işlemeye veya işlemekten kaçınmaya uygun bir yoldan hareket ettirmesi bakımından pratiktir (cognitio practica). Pratik olmayan daha mükemmel tüm bilgilere ise spekülatif denir (cognitio speculativa, speculatio). Tüm öğrenilmiş bilgiler (*gelehrten Erkenntniss/learned cognition*) ya pratik ya da spekülatiftir.[13]

Fakat pratik bilgi belli bir açıdan teorik bilginin de zıttıdır:

> Bir şeyin yapılması gerektiğini veya yapılmadan bırakılması gerektiğini temsil ettiğimiz bilgiye de teorik bilgiye (cognitio theoretica, theoria) zıtlığı bakımından pratik denir; teorik bilgi bişeyin yapılması veya yapılmaması gerektiğini temsil etmez.[14]

Meier'in pratik ve spekülatif bilgi ayrımı bu açıklamalara rağmen kategorik değildir. Öncelikle aslında hiçbir öğrenilmiş bilgi spekülatif değildir; biz bu bilgi ile ne yapacağımızı bilemediğimiz için bize spekülatifmiş gibi gelir.[15] Dolayısıyla bilgiler aslen pratikken ancak izafî olarak (*vergleichungsweise/comparatively*) spekülatif olabilirler. Aynı bilgi doğru bir şekilde bir kişi için spekülatif, diğeri için pratik olabilir.[16]

Kant'ın mantık dersleri notlarının kendi bilgisi dahilinde öğrencisi Gottlob Benjamin Jäsche tarafından 1880'de yayınlanmasından oluşan *Jäsche Mantığı*'nda[17] bu ayrımlar hem daha geniş hem de farklı bir şekilde ele alı-

12 Meier, G. F., *Excerpt from Doctrine of Reason*, (A. Bunch, Çev.), Bloomsburry Academic, Londra ve Newyork, 2016. Eserin Almancası için Kant'ın toplu eserleri (Akademieausgabe von Immanuel Kants Gesammelten Werken) arasındaki elektronik kopyası için https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/meier/ bağlantısına başvuracağız. Atıflarda ise AK kısaltmasını takiben cilt, sayfa ve paragraf numarasını vereceğiz.

13 AK 16:517. §216

14 AK 16:516. §217

15 AK 16:520. §219

16 AK 16:523. §227

17 Kant, I. "Jäsche Logic", *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant Lectures on Logic*, (J. M. Young, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, ss.518-640; Kant, E. *Logique*, (L. Guillermit, Çev.), Libraire Philosophique J.Vrin, Paris, 1997. Eserin Almancası için bkz: https://korpo-

nır ve Kant'ın pratik anlayışının en önemli vasfı ortaya çıkar. Pratik bilgiyi belirleyen şey bilene bir şey dayatmasıdır. Pratik bilgi ya kendi başına emirdir, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını emreder ve bu açıdan teorik bilgiyle zıtlık içindedir. Ya da mümkün emirlere zemin teşkil eder; bu açıdan da spekülatif bilginin zıttıdır. "Zira spekülatif bilgiden, hiçbir davranış (*Verhalten)* kuralının türetilemeyeceği, hiçbir mümkün emir zemini içermeyen bilgileri anlarız."[18] Emir ise "belli bir amacı işler (*wirklich*) hale getirecek mümkün özgür fiili (*Handlung*) ifade eden önerme[dir]."[19] Teorik bilgiye gelince, o, olanın bilgisidir; "dolayısıyla bir fiil işlemeyi (*Handeln*) değil bir varlığı (*Sein)* nesne olarak alır".[20]

Böylece Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ana hatlarıyla, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ayrıntılı bir şekilde incelediği 'pratik' anlayışının da unsurları belirlenmiş olur. Pratik ister spekülatif ister teorik olsun kendi karşıtlarından her şeyden önce bir zorlama, dayatma içermesiyle ayırt edilir. Pratik bizi belli bir şekilde fiil işlemeye zorlayan demektir. Bir fiile zorlanma söz konusu ise, o fiil olmayabilecek, işlemeye de bileceğimiz, *zorunlu olmayan* bir fiildir. Pratiğin bize emrettiği, dayattığı, yapmaya zorladığı şey ancak özgürlükle mümkün bir fiildir. Kısacası pratik, özgürlük ile zorunluluğun buluşmasıdır. Tıpkı pratik bilgiyi "haiz olduğunu özgür fiillerimize veren"[21] diye açıklayan Meier gibi Kant da hiçbir tahdit getirmeksizin şu tespiti yapar: "Özgürlükle mümkün her şey pratiktir."[22] Teori ile pratiğin bağlantısı hakkında Garve'ın yönelttiği eleştiriyi cevaplamak için yazdığı "Teori ve Pratik" metninde Kant'ın belirttiği gibi her yapıp etme (*Hantirung*) pratik değildir; "yalnızca belli bir prosedürün genellik halinde tasarlanmış ilkeleriyle uyuştuğu kabul edilen ve belli bir amacı gerçekleştiren eylemler pratik olarak adlandırılabilirler."[23] *Hüküm Gücünün Eleştirisi*'nde de pratiğin genel olarak belli bir 'talimatın' (*Vorschrift/precept*) uygulanması diye anlaşılmasını eleştirir.[24]

---

ra.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa09/ Atıflarda AK kısaltmasını takiben cilt ve sayfa numarası verilecektir.

18 AK 9: 86

19 AK 9: 86

20 AK 9: 86

21 AK 16: 108. §30

22 SAE, A800/B828

23 Kant, Immanuel, "Yaygın Bir Söz Üstüne: "Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte İşe Yaramaz", *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (H. Çörekçioğlu, Çev. ve Der.), Ayrıntı Yayınları, 2017, ss.25-26. Metnin Almancası için bkz: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa08/275.html

24 Kant, Immanuel, *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant Critique of Power Of Judgment*, (P. Guyer, Çev. ve Ed.; E. Matthews, Çev.), Cambridge University Press, Cambridge, 2000. AK 20:195-196. Almanca metin için bkz: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa20/Inhalt20.html

Kısacası, pratik, fiile zorlaması nedeniyle bu tür hiçbir şey içermeyen spekülatifin zıttıdır. Spekülatif düşünce ne yapıp edeceğimize dair hiçbir kural veya ilke sağlamadığı, hiçbir fiili dayatmadığı gibi kendisinden bir emir türetmeye de uygun değildir. Teorik bilgi ise olanın bilgisidir; spekülatif gibi herhangi bir emir içermez. Bununla birlikte, spekülatifin aksine, teorik bilgiden emir türetmek, emir içeren bir kural türetmek mümkündür. Pratik, spekülatif ve teorik terimlerinin bu şekilde açıklanması tek başına aklın bu tür faaliyetleri olduğu anlamına gelmez. Bu faaliyetlerin her birinin nasıl mümkün olduğunu akıldaki zeminlerini ortaya çıkararak tesis etmek gerekir. Bunların, nasıl dile getirilirse getirilsinler bir ve aynı aklın, 'mutlak' birlik olan aklın faaliyeti olduklarını akılda tutmak şartıyla.

Kant'ın özgürlükle zorlanmayı birleştiren pratik anlayışı, aklın teorik ve pratik faaliyetlerini tesis etmek için bakabileceğimiz mekânı da işaret eder. Bizi bir fiile zorlayan ilke, bağlayıcılığını ancak bir yasadan alabilir. Yasaya bağlılığın özgürlükle çelişmemesi için yasayı, yasaya tabi olan özgürce koymalıdır. Oysaki, aklın pratik yasa koyucu olabilmesi, her şeyden önce yasa koyucu olmasıyla mümkündür. O halde akıl ancak teorik faaliyetinin genel olarak mütekabili olan doğayı belirleyen zemini (*Bestimmungsgrund*) ihtiva ediyorsa, yani doğanın yasalarını da o koyuyorsa pratik olma imkanını haizdir. Bu ise, akıl teorik faaliyetiyle 'şeylerin kendilerinin' yasalarını koyamayacağına göre, bu faaliyetin şeylerin kendilerini değil tezahürlerini konu almasıyla mümkündür. Bu nedenle Kant'a göre hissetme ile idrak etme arasındaki fark seçiklik derecesi farkı, mantıksal bir fark değildir; his 'şeylerin' bulanık bilgisi olmadığı gibi idrak de 'şeylerin' seçik bilgisi değildir; aralarındaki fark transandantaldir, çünkü teorik bilgi hiçbir surette şeylerin bilgisi değil daima 'tezahürlerin' bilgisidir.[25] Kendinde şey ile tezahür arasındaki, birinden diğerine dereceli geçişe imkan vermeyen ayrımın aklî faaliyetler bakımından karşılığı spekülatif ile teorik ve bu nedenle teorik ile pratik arasındaki benzer ayrımdır.

Şimdi Kant'ın aklın teorik ve pratik faaliyetlerini nasıl tesis etmeye çalıştığını onun takip ettiği düzende genel hatlarıyla kısaca hatırlamaya çalışabiliriz.

Aklın Teorik, Spekülatif ve Pratik Faaliyetleri

Hissetme-düşünme ayrımının aksine aklın teorik ve pratik faaliyetlerinin temellendirilmesi Kant'ın en çok üzerinde durduğu hatta projenin tümünü kapsayan bir konudur. İlk ayrımın kabul edilmesinin nedeni ancak bu saye-

25 SAE, A44-46/B61-63

de aklın teorik ve pratik faaliyetlerinin ayrılma imkanının ortaya çıkmasıdır. Bu sayede Kant, hem matematiği hem doğa bilimini hem ahlakı dogmatik metafiziğin aksine herhangi bir 'aşkına' (*transzendent)* müracaat etmeden temellendirmeyi, hem de 'aşkını' düşünmenin niçin insan aklının doğasında olduğunu açıklamayı hedefler. Tıpkı hissetme-düşünme ayrımındaki gibi, hareket noktası kendi zihinsel hallerimize dair tespitlerdir. Bize bir şeyi bilmek ile istemek, arzulamak, murat etmek arasında esaslı bir fark varmış 'gibi gelir'; bilmeden istemek, istemeden bilmek mümkünmüş gibi gelir. Yine benzer şekilde bunlar teori-pratik ayrımı için dayanak teşkil etmek bir yana, *insanın* teorik ve pratik faaliyetlerinin, dolayısıyla ikisi arasındaki ayrımın temellendirilmesiyle belli derecede güvenilirlik kazanacak 'hallerdir'. Kant düşüncesi çerçevesinde ikisi de ancak insan *aklının* faaliyetleri olarak temellendirilebilir; bu nedenle *saf aklın eleştirilmesini* gerektirirler, çünkü akıl müdahil olmadan, taşıdığı evrensellik ve zorunluluk nitelikleriyle bilimi mümkün kılacak *a priori* bilgi diye bir şey olamaz:

> Bu bilimlerde akıl olacaksa, onlardaki bişey (*Etwas*) *a priori* bilinmelidir ve bu bilgi mütekabiline şu iki yoldan birisiyle rapt olmalıdır (*beziehen*): ya mütekabili ve (onun başka bir yerden verilmesi gereken) kavramını sadece belirleyerek ya da mütekabili işler (*wirklich*) kılarak. İlki aklın teorik, sonraki pratik bilgisidir.[26]

Teorik aklın[27] eleştirisi, aklın bilmeye nasıl müdahil olduğunu, genel olarak söylersek, insanın neleri bilebileceğini ve neleri niçin bilebileceğini zannettiğini açıklar. Kant teorik aklın eleştirisini *Saf Aklın Eleştirisi*'nde tamamlar. Bu eser pratik aklın eleştirisini de ana hatlarıyla içerir; fakat bu eleştirinin amacına ulaşması için önce *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*[28], sonra da *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin[29] yazılmasına ihtiyaç duyar.[30] Aklın iki ayrı faaliyeti olduğunu bu şekilde tesis ettiğini düşünür. Hatta bu faaliyet-

26 SAE, Bix-x

27 'Teorik akıl' ve 'pratik akıl' tamlamaları ile iki ayrı aklı değil iki aklî faaliyeti kastediyoruz elbette.

28 Kant, I., "Groundwork of the Metaphysics of Morals", *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Practical Philosophy*, (M. J. Gregor, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss.37-108. Eserin Almancası için: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/ Atıflarda AK kısaltmasını takiben cilt ve sayfa nuamarası verilecektir.

29 Kant, I., "Critique of Practical Reason", *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Practical Philosophy*, (M. J. Gregor, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss.133-276. Eserin Almancası için: https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/ Atıflarda AK kısaltmasını takiben cilt ve sayfa numarası verilecektir.

30 Bu eserlerin Kant'ın genel planı içindeki yerine ve saf aklın eleştirisi projesini ilk başta öngörmediği bazı eserlerle daha ayrıntılı bir hale getirmesine ilişkin kısa bir açıklama için bkz: Kovanlıkaya A.K., "Akıl Olgusu ve Ahlak Duygusu Bağlantısı: Bir Kant Ahlakı Eleştirisi", *Turkish Studies*, 15(7), ss.2995-2996.

ler o kadar ayrılır ki, ayrımın aklın birliğini ihlal etmediğini göstermek en önemli konularından biri haline gelir.[31]

Kant'ın kendisinin de açıkça belirttiği gibi insanın bilme faaliyetinin temellendirilmesinde karşı karşıya kaldığı en büyük güçlük, hissetme-düşünme ayrımının en temele yerleştirilmesinden kaynaklanan güçlüktür.[32] Bilgimiz dahilinde iki yabancı olan his ile düşünceyi hangi *güç* nasıl buluşturabilir ve bu sayede, 'olanın' bilgisi olarak teorik bilgiyi sentezleyerek nasıl mümkün kılabilir? Kant'ın bu soruya cevabı nettir: Hayal veya tahayyül *gücü* (*Einbildungkraft*) ya da muhayyile.[33] Muhayyilenin en temel işlevi düşünmenin hissetmeye temasını mümkün kılmaktır. Hissetme faaliyetinin şartları verilidir: uzay ile zaman. İdrak etme (*verstehen*) faaliyeti *kabul edici* değil *kendiliğinden* olduğundan, kavram yetisi olarak müdrikenin (*Verstand*) şartları da kavram olmalı, her kavram gibi idrak faaliyetinde üretilmelidir. Kavramla sadece hüküm verilebileceğine göre, kaç tane hüküm verme biçimi, kaç tane mantıksal birlik fonksiyonu varsa, o kadar temel kavram veya yaygın adıyla 'kategori' olmalıdır.[34] Farklı kategoriler saf ve kaynak yaratıcı farkındalık (*Apperzeption*) fiilinin hissî malzemeyle farklı temas yolları olarak anlaşılmalıdır. Bu temas doğrudan değil muhayyile aracılığıyladır. Muhayyile dolaysız olarak hissetmenin *dış* formu olan uzaya değil *iç* formu olarak zamana temas edebilir. Dolayısıyla kategoriler muhayyilenin zaman üzerinde gerçekleştirdiği farklı işlemlere *hükmedilerek* birlik verilmesi sayesinde, farklı biçimlerdeki hükümlerin yüklemleri olarak ilk defa doğarlar. Kısaca söylersek, kategori muhayyilenin zamanı belli bir şekilde belirmesinin bilincidir.[35] Dolayısıyla her kavram kategoriye, her düşünme hükme tabidir. Kategoriler hissî malzemeye, yani tezahürler ile şartları olarak uzay ve zamana uygulandıkları ölçüde bilgi üretirler; ikincisi a priori bilgidir ve ilkinin, a posteriori bilginin şartıdır. Bu nedenle insanın teorik faaliyeti mümkün tecrübeyle sınırlıdır. Buna bağlı olarak, tüm tezahürlerin toplamı olarak dünyanın ve tezahürlerdeki değişimin düzeni olarak doğanın yasaları imkanlarını kategorilerin yüklemleri olduğu hükümlerde, saf müdrikenin zemin önermelerinde (*Grundsätze*) bulurlar.[36] Doğanın yasalarını koyan, idrak etme faaliyeti bakımından akıldır.[37] Bu nedenle *olanın* bilgisi olan teorik

31 *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde yaptığı açıklamalar Kant'ı tatmin etmez, *Hüküm Gücünün Eleştirisi*'ni kendi ifadesine göre bunu tam olarak açıklamak için yazar.

32 SAE, Axvi

33 SAE, A78/B103

34 SAE, A79/B105

35 SAE, A142-175/B181-187

36 SAE, A158-162/B197-202

37 SAE, A127-128/B162-165

bilgi, genel olarak doğanın ampirik bilgisiyle ve uzay ile zamanın saf bilgisi olarak matematikle sınırlıdır.

Kategoriler sadece bilecek şekilde değil genel olarak düşünmenin evrensel şartları oldukları için kullanımları tecrübeyle sınırlı değildir. İnsan aklı kategorileri tecrübeyi aşacak şekilde kullanır; tecrübede hiçbir şekilde ortaya çıkamayacak, temsil edilemeyecek şeyleri de düşünür. Kant aklın spekülatif faaliyetini, teorik faaliyetinden ayırarak şu şekilde açıklar: "Teorik bilgi tecrübede erişilemeyecek bir mütekabile veya böyle bir mütekabilin kavramlarına dairse *spekülatiftir*; mümkün tecrübede verilebileceklerden başka hiçbir mütekabile dair olmayan doğa bilgisinin zıttıdır."[38] Kategorilerin tecrübe dışında, şartı olmayan bir şart, bir tamlık, bir mutlak bulmak üzere kullanımı aklın *transandant* (aşkın) kavramlarını, *transandantal* (aşkınsı) idealarını üretir.[39] Bu idealları bilgi mütekabili zannetmek, idealara kanmak aklın aldanması, idealar ise akıl kamaşmalarıdır (*Scheinen*). Akıl idealarının Kant'a göre tek meşru kullanımı, müdrike kategorilerinin aksine, tesis edici değil, idrak yetisi bilgilerinin sistematik birlik oluşturacak şekilde düzenlenmesine yöneliktir.[40]

Burada konumuzla ilgili iki önemli hususu vardır: İlki, aklın teorik ve spekülatif faaliyetlerinin herhangi bir geçişe izin vermeyecek şekilde, tecrübe ve tecrübe ötesi temelinde kategorik olarak ayrılması, ikincisi ise doğa yasalarının kaynağının idrak etme yetisi bakımından akıl olmasıdır. Şimdi bu ayrımların pratik faaliyetle ilgilerini kurmaya çalışalım.

Kant'ın çizdiği çerçeve dahilinde aklın teorik faaliyetinden başka bir de pratik faaliyetinin olması için, olanın (olmuşun, olacağın) yanı sıra, olması (olmuş olması, olacak olması) gerekenin de olması gerekir; hiç olmayacak olsa bile. Pratiğin içerdiği zorlama, ifadesini "şöyle olması gerek", "böyle yapmam gerek" benzeri hükümlerde bulur. Sadece kendi irademizle ne yapmamız gerektiğini belirleyerek fiil işlemek, o fiil ve sonuçları aynı zamanda doğa yasalarına tabi olduğundan, doğada, bize, o fiili işlemeseydik gerçekleşmeyecek gibi gelen bir neden-etki zinciri başlatmak diye düşünülebilir. Bunun şartı ise iradenin o fiile bir doğal nedenin etkisi olmadan yönelmesidir. Kant'ın üçüncü antinomiye tezahür-kendine şey ayrımı temelinde önerdiği çözüm, doğada hâkim olan nedensellikten başka bir nedenselliği, özgürlük sayesindeki nedenselliğin imkanını, sadece doğal nedensellikle

38 SAE, A634-635/B662

39 SAE, A321-333/B377-390

40 SAE, A669-673-B697-701

çelişmemesi anlamında ortaya çıkarır.[41] Doğal nedensellik tezahürler bakımından *geçerlidir*. Kendisi aynı zamanda bir etki olmayan neden olma ise ancak şeylerin kendileri hakkında *düşünülebilir*.[42] Bu düşünce, yani ampirik şartlara bağlı *olmayan* bir neden olma düşüncesi, Kant'a göre negatif özgürlük bilincidir; tek başına özgürlüğü veya pratik faaliyeti tesis etmekten çok uzaktır. Öncelikle, tıpkı doğal nedensellikteki gibi, özgür nedenselliğe zemin teşkil edecek bir yasanın, özgürlük yasalarının imkanı araştırılmalı ve tesis edilmelidir: "... emirler olan, yani nesnel özgürlük yasaları, asla vuku bulmasa bile vuku bulması gerekeni söyleyen yasalar ..."[43]

Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde bu tür bir yasaya, olması gerekeni dile getiren emir formüllerinden hareketle ulaşmaya çalışır. Hükümlerin bağıntı biçimleri dikkate alındığında, sadece iki tür emir formülü olabilir; kategorik ve hipotetik olmak üzere. Hipotetik emirler, bir fiili kendisi için değil o fiille ulaşılacağı düşünülen bir amaç için emrederler. Dolayısıyla emrettikleri hep bir araçtır. Kategorik emir ise sadece öyle olması gerektiği için, emreder.[44] Mümkün amaçlara yönelik problematik emirlerle ilgili beceri kuralları olabilir; fiilî amaç olarak mutluluğa ilişkin basiretli tavsiyeler olabilir; bunlardan ilki teknik emir, diğeri pragmatik emir olarak da mülahaza edilebilir. Ne biri ne diğeri yasanın talep ettiği evrenselliği ve zorunluluğu içermediği için herhangi bir yasanın formülü olabilir. Yasanın formülü olabilecek tek emir her şarttan bağımsız, apodiktik olarak emreden kategorik emirdir. Bununla birlikte kategorik emrin hiçbir örneği olamaz, çünkü biçimsel açıdan kategorik olan bir emrin, dile getirilmemiş başka bir amacın aracını emreden bir hipotetik emir olması daima mümkündür. Bu nedenle olması gerekenin yasası olarak pratik yasanın veya ahlak yasasının imkanını kategorik emrin sadece a priori formunu dikkate alarak araştırmak gerekir.[45]

Pratik Aklın Eleştirisi'nde de pratik yasa benzer bir şekilde araştırılır. Pratik saydığımız, bazı olması gerekenleri bize dayatan ve iradeyi bu şekilde bazı fiillere belirleyen içerikli pratik ilkelerin hiçbiri yasa olmanın koşullarını, içeriklerinin ampirik olması zorunluluğu nedeniyle sağlayamaz. Zaten bu tür ilkeler ben sevgisini temel aldıklarından ve mutluluğu hedeflediklerinden, iradeyi belirleyici zemini arzulama yetisine yerleştirirler. Dolayısıy-

41 Öztürk, Ümit, "Saf Aklın Eleştirisi'nde Nedensellik Antinomisi ve Özgürlük Problemi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2008, Sayı: 30, ss.67-82.

42 SAE, A532-559-B560-587

43 SAE, A802/B830

44 AK 4:414-416

45 AK 4: 4:416-420

la pratik yasa iradeyi içeriği bakımından değil sadece formuyla belirleyebilen pratik ilke olarak düşünülmelidir.[46]

İki eserde de bu aşamada dikkat edilmesi gereken şudur: Olması gerekenin yasası olarak pratik yasa, akıl iradeyi ilkelerin ampirik olmak zorundaki içeriğinden bağımsız olarak, tek başına formuyla belirleyebilirse mümkündür. Bu olmazsa, yani, iradeyi sadece evrensellik formuyla belirleyemezse, bunun sonucu sadece saf aklın pratik olamamasından ibaret değildir. Bu durumda iradeyi belirleyen, yani pratik gibi görünen arzulama yetisi olacaktır. Fakat arzulama yetisi, insanın doğal eğilimlerine bağlı ihtiyaçlarının karşılanmasını gözetir; bu nedenle tamamen doğa yasalarının egemenliği alanındadır. Saf akıl pratik değilse, insanda pratik gibi görünenlerinin hepsi teorik veya spekülatiftir; kategorik emir mümkün değilse hipotetik emir gibi görünenler, bir amaca yönelik aracı 'tarif' eden teorik hipotetik teknik hükümlerdir; akıl irade için kendi başına bir amaç belirleyemiyorsa, işlevi arzulama yetisinin koyduğu amaca götürecek aracın ne olduğunu belirlemeye indirgenir; *olandan* başka *olması gerekeni* düşünmek ise aklın pratik bakımdan aldanması (*Schein*) haline gelir.

Pratik yasa ile özgürlük arasındaki ne olduğunu asla bilemeyeceğimiz bağ burada yasanın tesisi için dikkate alabileceğimiz tek şeydir. Akıl iradeyi bir fiile ampirik olmak zorundaki içeriklerden bağımsız olarak, yasanın sadece formuyla belirlerse o irade özgürdür, çünkü doğal nedenselliğe tabi bir etkiyle değil, bağımsız olarak belirlenir. Buna mukabil, irade özgürse, her tür maddi içerikten bağımsız olarak, yasadan içeriği çıkarıldığında geri kalan şey olan yasa koyma formuyla belirlenir.[47]

Böylece, aklın pratik olmasını yasanın formunun evrenselliği ile özgürlüğün buluşması sağlayabilir. Fakat Kant'a göre bizde dolaysız ve pozitif bir özgürlük bilinci yoktur. Üçüncü antinominin çözümünün sadece *mantıksal imkanını* ortaya koyduğu özgürlük bilinci negatiftir. Zaten özgürlük ahlak yasasının *ratio essendi*'siyken, ahlak yasası bilinci özgürlük bilincinin *ratio cognoscendi*'sidir.[48] Ancak ahlak yasasının bilinci özgürlüğün pozitif bilincine taşıyabilir. Negatif özgürlük bilincinin tek işlevi, sağladığı mantıksal imkan ile olanın yasalarından başka olması gerekenin de yasasının olup olmadığını araştırmanın yolunu açmasıdır. Tüm bu incelemelerden sonra Kant'a göre böyle bir yasa için tek yol kalır: Pratik yasanın bilinci özgürlük bilincinden türetilemiyorsa, hissi içeriklerden bağımsız olma zorunluluğu

46 AK5:21-28

47 AK 5:28-30

48 AK 5:5

nedeniyle ampirik veya saf görüyü temel alamıyorsa, böyle bir yasayı doğrudan yakalayabilecek aklî görü bizde yoksa, yasanın bilinci bir akıl olgusu, aklın tek olgusu olmalıdır.[49] Hemen eklemek gerekir; olana indirgenemeyecek olması gerekenin ve doğa bilimine indirgenemeyecek ahlakın mümkün olması için.

Sonuç

Kant'ın hissetme ile düşünmeyi bizim bilgimiz dahilinde birbirine indirgenemeyecek iki yeti olarak ayırması birbirinden bağımsız yasaları olan iki alanı tesis etmek, böylece hem doğa bilimini hem de ahlakı sağlam metafiziksel temeller üzerinde yükseltmeyi amaçlar. Bunun insan için anlamı, aklı sayesinde yalnızca olana değil olması gerekene de erişimi olmasıdır; olması gerekeni gerçekleştirmeye gücünün olup olmamasından bağımsız olarak ve doğanın olması gereken konusunda onunla iş birliği içinde olup olmayacağını asla bilememesine rağmen.

Hissetmenin kabul edici, düşünmenin kendiliğindenliği tamamen bu faaliyetleri mümkün kılan şartlarla ilgilidir. Uzay ile zaman veriliyken, düşünmenin şartları olan kategoriler muhayyilenin sentezine bağlıdırlar. Kategorilerin tecrübeye yönelik kullanımları idrak yetisi olarak aklın teorik faaliyetini oluştururken, tecrübe ötesine yönelik kullanımları spekülatif faaliyetini oluşturur ve pratik faaliyete imkan verir. Pratik faaliyeti bakımından akıl ise ahlak yasası sayesinde spekülatif aklın idealarını postulatlar haline getirir.[50] Böylece Kant, insan aklının, üç temel soruda ifadesini bulan ilgilerinin her biri için yer açtığını ve hepsini akılda birleştirdiğini düşünür.[51] Düşünmenin kendiliğindenliği, öncelikle doğaya yasalarının verilmesini sağlar. Bu ise saf aklın pratik yasa koyucu olarak düşünülmesinin yolunu açar. Dolayısıyla teorik akıl-pratik akıl Kant'ın belirlediği haliyle sadece hissetme ile düşünmenin ayrı yetiler olduğu hipotezi altında mümkündür. Hissetme-düşünme ayrımı Kant'ın sisteminde temellendirilmediğinden, teorik-pratik ayrımı da dahil olmak üzere sistemin geri kalanının yükünü taşıyacak derecede sağlam değildir.

Aklın faaliyetlerini birleştiren şey hepsinin düşünme, düşünmenin ise hüküm verme olmasıdır. İster teorik ister spekülatif ister pratik olsun, her biri aynı kategorilere ve aynı hüküm biçimlerine tabidir. Kant'ın bu faaliyetler arasında yaptığı kategorik ayrımlar, aklın işleyişinden değil yöneldiği malzemeden kaynaklanır. Hissetme ile düşünme Kant'taki gibi ayrılmazsa,

49 AK 5:31-32

50 AK 5: 132-133

51 SAE, A804-A820/B832-848

tecrübe ve tecrübe ötesinin de kategorik olarak ayrılmasına gerek kalmaz, teorik ile spekülatif farkı tekrar izafi hale gelir; ne yapıp etmemiz gerektiğini belirtmeyen bir hüküm, biz ondan bu tür bir hüküm türetebiliyorsak *bizim için* teorik hale gelir, türetemiyorsak yine *bizim için* spekülatif kalır. Bu aynı zamanda tecrübenin hissî olanın ötesine genişlemesi, görüye hisle çizilen sınırın en azından ötelenmesi anlamına gelecektir. Dolayısıyla insanın bilebileceklerinin sadece hissetmeyle verildiği, aklın faaliyetinin ise hüküm verme anlamına gelen düşünme olduğu kabul edilmezse, imkanları ve erişimleri bakımından birinden diğerine geçişe izin vermeyecek şekilde farklı aklî faaliyetlerin olduğu da öne sürülemez.

Öte yandan, teorik akıl ile pratik akıl arasındaki ayrım, hissetme-düşünme ayrımı hipotezi altında bile tesis edilememiştir. Saf pratik yasaya başka hiçbir şekilde ulaşılamaması, Kant'ı, bu yasanın bir akıl olgusu olduğunu, biraz farklı vurguyla söylersek, aklın bir olgusu olduğunu, temeldeki ayrımla, akla dolaysız bilinecek hiçbir şeyin verili olmadığı ön sayımıyla çelişecek şekilde kabul etmek zorunda bırakmıştır. Teorik faaliyeti bakımından, tecrübe dışına çıktığında, hissî malzeme ile irtibatı kesildiğinde 'boş' kalan aklın, pratik faaliyeti bakımından nasıl kendi başına bir olguyu haiz olabileceği sorusunun doğması, buna izin verildiğinde Kant'ın yaptığı şekliyle düşünme-hissetme ayrımının sorgulanması, üzerine 'inşa' edilen binadaki çatlakların temeldeki yetersizliklere, temelin belki malzemesi, belki formu, belki de her ikisi bakımından zeminle uyuşmazlığına işaret etmesi kaçınılmazdır.

Öz

Kant'ın Teorik Akıl ve Pratik Akıl Ayrımına Eleştirel Bir Yaklaşım

Kant'ın düşünce sistemi hissetme ile düşünme yetileri arasında yaptığı ayrım üzerinde yükselir. Bu ayrım Kant tarafından temellendirilmemiştir; sistemin bütünü bakımından bir hipotez niteliğindedir. Kant'a göre, hissetmeyi belirleyen kabul edici olması, düşünmeyi belirleyen ise kendiliğindenliğidir. İnsanın bilgisi hissetme ile bir düşünme yetisi olarak müdrikenin iş birliğine bağlı olduğundan, aklın teorik faaliyeti mümkün tecrübe ile sınırlıdır. Müdrikenin kategorilerinin tecrübe dışına yönelik kullanımı aklın spekülatif kullanımının yolunu açar. Bu kullanım teorik bakımdan aldatıcıdır. Aklın pratik faaliyeti ise ancak aklın iradeyi, yöneleceği ampirik olmak zorundaki içeriklerden bağımsız olarak, tek başına belirlemesiyle mümkündür. Kant aklın iradeyi tek başına belirlemesinin imkanını, başka hiçbir yerden türetilemediğinden, pratik yasanın akıl için bir olgu olmasında, aklın yasanın dolaysızca bilincinde olmasına yerleştirir. Fakat bu sonuç, kabul edici yetinin sadece hissetme olduğu ön sayımıyla, dolayısıyla hissetme ile düşünme arasındaki ayrımla çelişir. O halde aklın teorik ve pratik faaliyetleri arasındaki ayrım hissetme-düşünmeden ayrımından tutarlı bir şekilde türetilemez; aksine teorik-pratik ayrımının tesis edilememesi, hissetme-düşünme ayrımının da sorgulanması zorunlu kılar.

Anahtar kelimeler: Kant, Teorik akıl, Pratik akıl, Spekülatif akıl, Hissetme, Düşünme, Ayrım

Abstract

A Critical Approach to Kant's Distinction Between Theoretical Reason and Practical Reason

Kant's system of thought depends upon the distinction he made between sensibility and thinking. Kant does not attempt to ground this distinction; its function in view of his whole system is nothing other than being a hypothesis. According to Kant, that which characterizes sensibility is its receptivity and that which determines thinking is its spontaneity. Since human cognition depends upon the collaboration of sensibility and understanding as a thinking faculty, it is limited to the possible experience. The use of categories of understanding beyond experience paves way to the speculative use of reason, which is illusory in view of the theoretical activity. However, the practical activity of reason is possible only on the condition that the reason determines the will by itself, independently of the content that can be only empirical. According to Kant, the determination of the will through the reason alone is possible only if the practical law is accepted as a fact of reason; i.e., if the reason is immediately conscious of it, because there is no other way for establishing the practical law. However, this conclusion contradicts to the presupposition that sensibility is the sole receptive faculty. Then, it also contradicts to the supposed distinction between sensibility and thinking. Thus, the distinction between the theoretical and the practical activities of reason cannot be deduced from the sensibility-thinking distinction; on the contrary, the unsuccessful attempt to derive the former from the latter necessitates questioning the hypothetical sensibility-thinking distinction.

Keywords: Kant, Theoretical reason, Practical reason, Speculative reason, Sensibility, Thinking, Distinction

Kaynakça

- Kant, Immanuel, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/
- Kant, Immanuel, *Kritik der practischen Vernunft*, https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa05/
- Kant, Immanuel, *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis* https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa08/
- Kant, Immanuel. *Logik*, https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa09/
- Kant, Immanuel, *Erste Einletung in die Kritik der Urteilkraft* https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa20/Inhalt20.html
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1990.
- Kant, Immanuel, "Groundwork of the Metaphysics of Morals", *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Practical Philosophy*, (M. J. Gregor, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss.37-108.
- Kant, Immanuel, "Critique of Practical Reason", *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Practical Philosophy*, (M. J. Gregor, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, ss.133-276.
- Kant, Emmanuel. *Logique*, (L. Guillermit, Çev.), Libraire Philosophique J.Vrin, Paris, 1997.
- Kant, Immanuel, *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Critique of Pure Reason* (P. Guyer ve A. W. Wood, Çev. ve Ed., Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Kant, Immanuel, *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant Critique of Power Of Judgment*, (P. Guyer, Çev. ve Ed.; E. Matthews, Çev.), Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Kant, Immanuel., *Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant: Lectures on* Logic, (J. M. Young, Çev. ve Ed.), Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- Kant, Immanuel, "Yaygın Bir Söz Üstüne: "Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte İşe Yaramaz", *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (H. Çörekçioğlu, Çev. ve Der.), Ayrıntı Yayınları, 2017, ss.25-74.
- Kovanlıkaya A.K., "Akıl Olgusu ve Ahlak Duygusu Bağlantısı: Bir Kant Ahlakı Eleştirisi", *Turkish Studies*, 15(7), ss.2995-2996. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.46364
- Leibniz, G.W., "On Freedom", *Philosophical Essays*, (R. Ariew ve D. Garber, Ed. ve Çev.), Hacked Publishing Company, Indianapolis&Cambridge, 1989, ss.329-335.
- Leibniz, G.W., "On Freedom", *Philosophical Essays*, (R. Ariew ve D. Garber, Ed. ve Çev.), Hacked Publishing Company, Indianapolis&Cambridge, 1989, ss.94-98.

- Meier, G.F., *Auszug aus der Vernunftlehre,* https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/meier/
- Meier, G. F., *Excerpt from Doctrine of Reason*, (A. Bunch, Çev.), Bloomsburry Academic, Londra ve Newyork, 2016.
- Öztürk, Ü. "Saf Aklın Eleştirisi'nde Nedensellik Antinomisi ve Özgürlük Problemi", *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 2008, Sayı: 30, ss.67-82. http://dx.doi.org/10.20981/kaygi.410562